

ULRICH HORST-PETERSEN & KNUD MICHELSEN

Brevveksling

Den 24. april 2001

Kære Knud.

Du har bedt mig læse din oversættelse af Peter Sloterdijks essay i forventning om, formoder jeg, at det ville udløse en reaktion hos mig, som kunne muliggøre en dialog mellem os om de emner, der vel kun kan siges at blive strejft i det. Om det kan blive tilfældet, kan kun tiden – eller rettere sagt: din reaktion – vise.

Men i hvert fald: jeg har læst essayet – eller jeg skulle vist snarere sige: forsøgt at læse det, for at udtryksformen i sin egen villighed udgør et selvstændigt problem, for ikke at sige en hindring for læsningen af teksten, er indlysende, uden at det dog er lige så indlysende hvorfor. Det vender jeg tilbage til.

Straks i begyndelsen identificerer Sloterdijk begrebet humanisme med en vis græsk-latinsk skrifttradition. Det er der ikke noget nyt i, men det bliver det ikke rigtigere af. Holberg sagde, at hvis én lærer teologi, før han lærer at blive menneske, bliver han aldrig menneske. Det samme kan siges med samme ret om græsk-latinsk skrifttradition, hvad Holberg jo også gjorde i "Peder Paars" og "Erasmus Montanus". Hverken i denne tradition eller for den sags skyld i kristendommen (hvad disse begreber så dækker over), ligger der nogen som helst garanti for menneskelighed, som ikke før dem begge findes hos menneskene selv. Dette bekræftes af det faktum, at spor af menneskelig rigdom, moralsk og æstetisk, findes længe før græsk-romersk kultur (søjlen kommer fra Egypten!) og i helt andre kulturkredse. Det er heller ikke holdbart, når Sloterdijk et sted skriver, at humanitas "i snævre og bredeste forstand" er "en følge af alfabetiseringen". Sprog er selvfølgelig ældre end alfabetisering (DNA'et er for den sags skyld et sprog), og vi har malerkunst og skulptur længe før vi har litteratur og skreven filosofi, og det af en kvalitet som gør det svært ikke at tale om et behov for det åndeligt gode hos mennesket, som snarere er (med)årsag til alfabetiseringen end en følge af den. At alfabetiseringen tillige har helt andre, kulturelle og politiske, årsager er en anden sag, som også hører til sagen: problemet menneske.

Begrebet humanisme er altså – i det mindste i Sloterdijks forstand – for så vidt uheldigt, som det antyder muligheden af en art partidannelse på menneskelighedens vegne med en særskilt doktrin, der så yderligere gøres eksklusiv ved at forudsætte særlige lærde kvalifikationer for medlemsskabet. Men herre du milde! – at børn og unge lærte latin og græsk før i tiden skyldtes, at det højere uddannelsessystem først

og fremmest uddannede teologer og jurister – ikke “humanister”. Da først naturvidenskaben og teknikken kom til, måtte man oprette både polytekniske læreanstalter og realgymnasier midt i den såkaldte klassiske dannelses storhedstid, og kendskab også til de emner blev en betingelse for social opstigen. Og omvendt: fandtes der større græcist og latinist end Thomas af Aquinas? Den omstændighed at det gode, moralsk eller æstetisk, ikke er begrænset til en særlig kultur eller historisk periode, tyder snarere på, at det er begrebet i den nævnte forstand, der har sin historie, og at der ikke er nogen nødvendig forbindelse mellem at denne måske er slut, og menneskelighedens tilstand i virkeligheden.

Det betyder naturligvis ikke, at alt nu er godt, men at spørgsmålet om, hvad det vil sige i sandhed og godhed at være menneske, ikke kun kan stilles inden for rammerne af klassisk dannelse og kristendom. Det har det vel egentlig ikke kunnet siden Kant, og det har i hvert fald ikke kunnet stilles uden inddragelse af såvel historie som evolutionsteori og arvelighedslære siden henholdsvis Marx og Darwin.

Det, der til det yderste skærper betydningen af dette spørgsmål og samtidig anfægter selve adkomsten til at stille det i dag, er, at demokratiet er gennemført i den økonomisk højest udviklede del af verden. At det demokratiske system i forhold til alle tidligere beherskelsessystemer udgør et fremskridt i menneskelig henseende, skal man måske være en Heidegger for at bestride betydningen af. Og man skal være en Thomas Mannsk Naphta eller Chaim Breisacher – eller tidehvervsk teolog – for at fryde sig over det paradoks, der fremkommer netop i dette system, nemlig at *fordi* det er grundlagt på en teori om folkesuveræniteten, bliver spørgsmålet om, hvad det menneskeligt gode og sande er, om ikke tabu, så så vanskeligt at stille, fordi det har tendens til at bryde med lighedsidealet.

Sådan stiller Sloterdijk slet ikke problemet, eftersom han ræsonnerer så upolitisk og uden hensyn til praksis, som om Tysklands upolitiske fortid og rent åndelige kultur stadig bestod. Det spørgsmål han rejser, om barbari og humanitet, tæmning, opdræt og mulig genetisk manipulation, er jo netop først for alvor centralt i et demokrati, der ifølge hele sit åndelige grundlag er forpligtet til at tillægge alle statsborgere lige rettigheder. Det kan så dertil føjes, at det erfaringsmæssigt kun er i demokratier, at disse problemer er blevet taget op med den alvor, der tilkommer dem, og kun dér, at der indtil videre er fundet bare nogenlunde acceptable løsninger på dem. Tilbage står paradokset, der ikke kun gælder de af Sloterdijk berørte, men også områder som ressourceforbrug, forurening, klimaændring osv.: mulige udviklinger som antyder, at netop det gode, som demokratiet udgør, kan rumme de kræfter, der undergraver godet. Den fatalitet, man kan se heri, er af specifik demokratisk natur. Den stiller for alle statsborgere spørgsmålet om, hvad det vil sige i sandhed og godhed at være menneske. Det gamle spørgsmål er ikke blevet overvundet i praksis, men stillet alment af praksis i demokratiet. Og det prekære ved spørgsmålet bliver ikke mindre, snarere større af at *viden* samtidig spiller så vigtig en rolle i det gennemførte velstandsdemokrati. Skulle de vidende ikke pr. definition netop være “humanister”? Blasertheden truer.

Jeg vender tilbage til udtryksformen. At Sloterdijk ikke behandler alt emnet vedrørende, i essayet, kan man ikke kritisere ham for. Derimod nok at det taler i en tone, som om han har gjort det. Der er en med læseren hersende, dekreterende tone

i det à la den fuldkommen humorforladte Nietzsche, som er og bliver ejendommelig, når emnet er humanisme, en unsmikalitet der får undladelsessynderne til at falde desto mere i øjnene, eller fremhæver hvad der mangler: som undladelsessynder.

Hvad skal det for eksempel til at skrive: "Lektioner og selektioner har mere med hinanden at gøre end nogen kulturhistoriker har været villig og i stand til at indse ...", når Gordon Childes teori om skriftsprogets opståen i dobbeltflodrigernes templer som middel til regnskabsførelse og social kontrol har foreligget i mere end 50 år? Og hvad skal man stille op med en sætning som denne (samme afsnit): "At domesticeringen af mennesket er det store utænkte, som humanismen fra antikken til nutiden lukkede øjnene for – ", når hele Rousseaus filosofi kan – må – betragtes som et opgør med domesticeringen, og den utopiske tradition (More, Holberg, Voltaire) bliver meningsløs, hvis ikke netop domesticeringens ødelæggende virkninger på menneskeligheden forudsættes som det underliggende problem? Er det virkelig nødvendigt at lægge flere hundrede års åndelig virksomhed ad acta for at fremhæve Nietzsches?

Som sagt: ingen kan bebrejde Sloterdijk, at han ikke har det hele med. Men hvorfor skriver han så, som om denne viden er uden betydning, eller det er uden interesse at spørge til dens betydning? Den side af menneskeliggørelsen af verden som består i tæmning, ikke af mennesker men af magten, optager ham overhovedet ikke. Hos ham skrumper det, han kalder humanisme, ind til noget småt: et akademisk speciale der afskaffes af en praksis, han ikke beskæftiger sig med. Men det store og skønne ved menneskeliggørelsen – magtens tæmning og menneskets frigørelse eller dog forsøget derpå, drømmen derom, om så i utopien – nævnes end ikke. Naturretten forbigås, hele den angelsaksiske tradition for politisk kritik og kontrol forbigås, og når han nævner tyske ånder af statur, er det hverken Thomas Mann eller Helmuth von Moltke, men Heidegger og Nietzsche ...

Mennesket ved ingen hvad er, og der er grund til at tro at den, der starter dér, går fejl. Konrad Lorenz fortæller en morsom anekdote om en "humanist" der engang sagde til hans lærer, at der dog var forskel på mennesket og dyret. "Med dyret, mener De da amøben eller chimpansen?" svarede læreren. Vor dyriske arv er måske ikke det dårligste grundlag for vor menneskelighed. Og omvendt: "Lad os bare være mennesker," siger vi, eller: "Det er meget menneskeligt!" – det vi mener, er at det ikke er særlig godt, i hvert fald ikke bedre end at de fleste kan være med. På de betingelser er der ofte en stærk overbevisning om at vide, hvad mennesket er. Sproget røber godt nok sagen, hvilket stadig ikke betyder, at Sloterdijk har ret, når han skriver, at "humanitas i snævrere og bredeste forstand" er "en følge af alfabetiseringen." Skulle det være tilfældet, måtte vi holde op med at få børn. Det menneskeligt normale er dobbelthovedet, det rummer selv betingelserne for sin egen lykke og sin egen ødelæggelse, for hvis vi kun havde været gode, ville naturen sikkert for længe have sløffet projektet. Hvis ordet humanisme skal have mening, må det bestå i en aldrig afsluttet, altid foreløbig, men af god vilje båret stræben efter at kunne skelne mellem godt og skidt, værdifuldt og skadeligt, og i med samme gode vilje at "inddæmme Zuidersøen": bidrage til at betingelserne for, at det ødelæggende ikke får magt over os, altid er til stede og måske endda udformes så snildt, at det ødelæggende, om så sig selv uafvidende, kommer til at bidrage til det op-

byggende, lykkebringende. Demokratiets problem er, at vi har frihed til at udfolde os i stik modsat retning, eller: *at* vi er frie og *selv* skal finde normen. Friheden fremhæver mangefold den enkeltes samvittigheds betydning og frister med alle sine gevinster ved at glemme den.

Hjertelig hilsen

28. april 2001

Kære Ulrich.

Når jeg bad dig om at reagere på Sloterdijks tekst, var det af flere grunde: for det første fordi vi tidligere har drøftet, hvad humanisme vil sige, for det andet fordi du tidligere har skrevet en om ikke humanistisk traktat, så dog et forsvar for humanismen – jeg tænker på din bog *Imod barbariet* og sidst, men ikke mindst fordi teksten både forekommer mig uhyre interessant og foruroligende, men samtidig så uklar, hvad dens egentlige anliggende angår, at jeg håbede ad denne vej – altså gennem en brevveksling – at nå til større klarhed, måske ikke om hans anliggende, men om sagen selv, humanismen og antropoteknikkerne – for nu at bruge dette lidt akavede ord.

Hvis vi skal følge Sloterdijks epistolografiske tese, har vi jo ved at påbegynde denne brevveksling sådan set allerede begivet os ud i et klassisk humanistisk projekt. Mere interessant er det måske, at også Sloterdijks egen tekst trods dens egensindige retorik befinder sig inden for en klassisk humanistisk tradition, samtidig med at den, i hvert fald tilsyneladende, anser denne tradition for passé. Hermed har jeg allerede nævnt den første af de uklarheder, som teksten for mig rummer, og som jeg skal vende tilbage til.

I den forbindelse må jeg så også indrømme, at du med dit udspil hverken har gjort mig klogere på denne uklarhed eller andre dunkelheder. Derimod præsenterer du en ganske anden forståelse af humanismen, idet du mener, Sloterdijk i for høj grad gør den til en akademisk specialitet. Din pointe er her, at menneskelighed og det gode er mere omfattende end *begrebet* humanisme, hvad der jo er rigtigt, vel at mærke uden at man derfor – som du synes at gøre – kan sætte lighedstegn mellem humanisme og menneskelighed/det gode. Humanisme er ikke blot et begreb, men også en tradition, og det er jo i den betydning, Sloterdijk taler om den, i hvert fald i sin indledende kædebrevshistorie. Givetvis har han så med denne metafor en for snæver opfattelse af, hvad humanisme historisk vil sige, idet han kun inkluderer, hvad man især i Tyskland forstår ved humanisme – vejen fra de græske og romerske forfattere frem til renæssancehumanisterne (som han ganske vist ikke nævner) og den tyske nyhumanisme med dens eftervirkninger, altså primært en filosofisk, literær, pædagogisk tradition. Eftersom din humanismeforståelse, i hvert fald delvis, i

stedet indirekte knytter sig til den mere politiske angelsaksiske og franske oplysningstradition, er du og han på forhånd på kollisionskurs, men altså, tror jeg, ikke så meget på grund af en forskellig forståelse af, hvad der bredt menes med humanisme, men fordi I forholder jer til forskellige traditioner, og hvad det implicerer.

Med hensyn til forståelsen af, hvad *ordet* humanisme dækker over, skriver du, at det må "bestå i en aldrig afsluttet, altid foreløbig, men af god vilje båret stræben efter at kunne skelne mellem godt og skidt, værdifuldt og skadeligt..." Formuleret på den måde tror jeg, Sloterdijk er enig. Men i en ganske anden kontekst. Det fremgår af de forskellige (evolutions)historier, I skriver. Du skriver en optimistisk, der meget kort fortalt handler om vejen fra dyret, "ikke det dårligste grundlag", til mennesket, om stadige fremskridt i menneskelighed ved tæmning af magten, menneskelig frigørelse og udviklingen af demokratiet. Sloterdijk skriver en anden mere pessimistisk eller dunklere historie, der handler om den antropogenetiske revolution, kommen-til-verden-akten, hvor mennesket bliver til ved at mislykkes som dyr, om husdyrenes indtog i menneskenes verden, domesticeringen af mennesket selv, hvor mennesket bliver sin egen vogter, om humanismen som tæmning, hvilket peger frem mod muligheden for opdræt via genterapi og andre antropoteknikker. For dig er der god humanistisk mening i historien. Det er der sådan set også for Sloterdijk. Også i hans historie skelner mennesket, der bliver sin egen vogter, mellem godt og skidt, værdifuldt og skadeligt, men jo ikke med henblik på frigørelse eller menneskelighed i din forstand. I Sloterdijks billede af humanismen, som det oprulles her, findes det frie menneske egentlig slet ikke, kun vogtere, opdragelse og tæmning. Hvad der findes hinsides den humanistiske traditions horisont, er menneskeopdrættet, og hvad *det* indebærer, netop dette er tekstens store uklarhed.

For at nærme mig denne vil jeg først vende tilbage til det paradoks, at teksten selv er udtryk for den humanistiske tradition, den afsværges. Det mærkelige ved at læse den er netop dette på en gang indforståede forhold til traditionen (sådan som Sloterdijk nu forstår den!) og så dens radikale sætten sig uden for den. Derved opdager man betydningen af at befinde sig inden for og uden for humanismens selvforståelse. Er man indenfor, bliver menneskets frihed og evne til at skabe sig sine egne normer (jf. slutningen af dit brev) selvfølgelig, ja et antropologisk vilkår. Overskrides denne selvforståelse imidlertid, som hos Sloterdijk, ændres hele billedet retrospektivt. Billedet af det frie menneske, der skaber sig selv og sin verden, forvandles til billedet af en menneskeproduktion, en bedrift, hvor udvælgelsen har været tæt sammenknyttet med evnen til at læse, og hvor der er et skel mellem opdrættede og opdrættede. Bag lektionerne lå selektionerne som magten bag magten, som han siger. At Sloterdijk i den forbindelse har oversat Gordon Childe, er muligt, men det afgørende må jo være den kontekst, denne hypotese anbringes i. Og denne kontekst er her en tænkning hinsides en humanistisk selvforståelses horisont, en tænkning, som gør antropoteknikkerne til ikke en afsporing af det humanistiske *projekt*, men den følgerigtige forlængelse af det – eller rettere åbenbarelsen af dets skjulte dagsorden.

Ifølge Sloterdijk kan humanismen aldrig gå videre end tæmningen, som i overensstemmelse med den nye kontekst erstatter ordet dannelse: "Med tesen [i "Zarathustra"] om mennesket som opdrætter af mennesket bliver den humanistiske ho-

risont sprængt, for så vidt humanismen aldrig kan og må tænke videre end til tæmnings- og opdragelsesspørgsmålet.” Men kan og må så Sloterdijk? (Jeg tænker ikke på, hvad andre mener om den sag, men hvad han vil tillade sig selv.) Vi bliver her igen mindet om tekstens dobbelte karakter. Ved netop at gå skridtet videre end humanismen og ind på spørgsmålet om fremtidig opdræt via antropoteknikkerne bliver teksten uklar. Nok tales der om nødvendigheden af artspolitiske afgørelser og en artspolitisk kodeks, men nogen klar stillingtagen hertil eller noget bud herpå får vi ikke, selv om der insisteres på formuleringen heraf. Det er tydeligvis ikke Sloterdijks sag.

Den berøringsangst, der her er tale om, hænger selvfølgelig – også – sammen med den særlige tyske historie, men den hænger først og fremmest sammen med, at i og med Sloterdijk overskrider humanismen, kan han heller ikke operere med værdier og forudsætninger inden for dens selvforståelse. Og hvorpå skulle en stillingtagen så bero? Findes uden for denne selvforståelse noget andet sprog end magtsproget, som ikke just egner sig for et humanistisk foredrag (men nok for en Zarathustras belærende prædikener)? I stedet gør han det kup at indføje Platon-teksten, der som et eksplosivt element inden for selve den humanistiske tradition forbereder sprængningen af den.

Altså, for at opsummere Sloterdijks tese: Humanismens selvforståelse er falsk. Dens projekt er et andet, end det udgiver sig for at være, nemlig et projekt i menneskeparkens, tæmningens og opdrættets tegn. Det har Heidegger anet, Nietzsche gennemskuet og Platon åbent udtrykt. Fra at være et temmelig harmløst venskabsstiftende kædebrevsfænomen, der breder sig til en nationalborgerlig ideologi, fremtræder humanismen i løbet af teksten som en menneskeproducerende domesticerende instans, der har udbredt sit stadig mere omfattende herredømme.

På den baggrund kan jeg ikke være enig med dig i, at hos Sloterdijk “skrumper det, han kalder humanisme, ind til noget småt: et akademisk speciale, der afskaffes af en praksis, han ikke beskæftiger sig med.” Tværtimod udvider humanismen sig nærmest til at fylde det hele. Og når han ikke nævner alt det, du kalder “det store og skønne ved menneskeliggørelsen”, så er det jo, fordi også dette nødvendigvis er underlagt hans domesticeringsperspektiv.

Fundamentalt taler I forbi hinanden, og med god grund, for du befinder dig inden for den tradition, han er i fuld færd med at omvurdere. Det forlener som sagt hans tekst med en grundlæggende tvetydighed, som ligger i sagens natur. Hvordan få et humanistisk medium til at udtale dødsdommen over humanismens selvforståelse?

At Sloterdijk alligevel fremturer hermed svækker ikke tvetydigheden, men skærper den til en slags dæmoni. For mig er der et sted tale om en dybt dæmonisk tekst, fordi den på en gang fører sit undermineringsprojekt så konsekvent igennem og samtidig efterlader læseren i et ingenmandsland – eller en arkivkælder! – hvor humanismen, som vi kender den, fortøner sig for igen at dukke op i en på en gang dybt fremmed og foruroligende skikkelse.

Noget lignende kan man finde hos Foucault – jeg tænker på hans studier over tilblivelsen af de moderne fængsler, psykiatriske institutioner og vores begreb om seksualiteten, alt sammen ligeledes historier om overvågning og tæmning – men her i

en afgrænset kontekst, der handler om den videnskabelige diskurs, som hører moderniteten til. Det dæmoniske hos Sloterdijk er netop denne manglende afgrænsning, der også umuliggør en stillingtagen.

Skal man alligevel formulere en stillingtagen, kan man enten som du i det store og hele afvise hans præmisser og filosofiske hjemmelsmænd, eller man kan lade spørgsmålet om præmissernes holdbarhed være uafgjort og prøve at finde grænsen for det humanistiske projekt. Det er det sidste, jeg her til slut vil forsøge på, og du vil her se, at jeg i vidt omfang følger din egen forståelse af det menneskelige. Derimod kan jeg ikke følge din tendens til at identificere menneskelighed med humanisme.

Den grænse, jeg hentyder til, har netop at gøre med, at menneskelighed og humanisme ikke er det samme. Humanismen er for mig en idé om mennesket og verden, en idé, som sætter mennesket som den øverste instans for, hvad der vedrører såvel det egne anliggender som samfundets og naturens. At mennesket selv er et dyr, anfægter ikke dets sær- eller fortrinnsstilling, så sandt som mennesket er udrustet med en fornuft, der igen er baggrunden for tilskrivningen af en række særlige rettigheder og et særligt ansvar.

Denne idé er som bekendt bl.a. baggrunden for menneskerettighederne og demokratiet, de grundlæggende politiske størrelser i dag. Den har derimod ikke i sig selv noget med menneskelighed at gøre. Menneskelighed findes kun som konkrete menneskelige følelser, tanker og handlinger. Al tale om menneskelighed eller humanitet i den humanistiske idé eller institutions skikkelse er derfor ideologi i Marx' forstand, eller den er som hos Sloterdijk et led i tæmningen.

Ekstistensen af menneskelighed skyldes ingen idéer eller systemer, men den omstændighed at vi ikke har skabt os selv. Den er det samlede udtryk for vores udrustning, for såvel det gode som det onde, såvel det høje som det lave. Når vi alligevel taler om det umenneskelige, skyldes det, at mennesket som kulturvæsen kan overskride sine naturlige grænser (i modsætning til dyret, der ikke kan blive udyrisk). Det umenneskelige omfatter derfor såvel meget høje idealer (man kan fx stille sig selv umenneskeligt høje krav) som barbari.

Skal vi overleve som mennesker, drejer det sig om, at vi bevarer vores menneskelighed. Giver vi os det umenneskelige i vold, er vi færdige, og netop antropoteknikkerne repræsenterer en form for selvskabelse, der viser ud over vores menneskelighed. De viser derimod ikke ud over humanismen og heller ikke demokratiet, som du jo selv er inde på ved at pege på det paradoks, det rummer. Det betyder ikke, at vi skal afskaffe demokratiet, men at det ikke kan bruges som grundlag for en stillingtagen til den bioteknologiske udfordring. I den nylige rapport fra Etisk Råd om reproduktiv kloning kan man da også se, hvor let en humanistisk og demokratisk argumentation kommer til kort over for den udfordring, denne teknologi rummer.

Hjertelig hilsen

Den 1. maj 2001

Kære Knud.

Du har klart fremstillet dunkelheden eller uklarheden hos Sloterdijk, nemlig at “teksten selv er udtryk for den humanistiske tradition, den afsværger.” Uenigheden mellem os, eller rettere sagt: i synet på teksten, går såvel på den måde, hvorpå den udtrykker sig, som på det den udtrykker.

Lad nu udtryksformen ligge. Indholdsmæssigt viser der sig en – uopløst – modsigelse i synet på barbariet. I begyndelsen får vi at vide, at kampen mod barbariet var et sine qua non for humanisten. Dette synspunkt opgives på det tidspunkt, da Heidegger kommer ind i teksten, og via Nietzsche og Platon ender den, som du ganske rigtigt skriver, i at tæmning af mennesker fra begyndelsen og frem til det, du kalder “antropoteknikker”, ikke er en “afsporing af det humanistiske *projekt*, men den følgerigtige forlængelse af det – eller rettere åbenbarelsen af dets skjulte dagsorden.”

Stærk tobak! Men synspunktet gennemføres jo ikke stringent. Det siges på intet tidspunkt klart, at den vesterlandske kultur nu har nået det (barbariske) punkt, hvor tæmning af mennesker kun kan gennemføres ved kunstig genetisk selektion. Tværtimod strør forfatteren nærmest sand på i efterskriftet, og jeg i hvert fald sidder tilbage med en følelse af, at det, han har sagt – med et skuldertræk – er, at dette såmænd nok alligevel er uundgåeligt. Det kan jeg med min bedste vilje ikke opfatte som en seriøs “dødsdom over humanismens selvforståelse” – jo, hvis humanisme identificeres med humaniora, så måske.

Til barbariet hører flirt med barbariet, og jeg mener, at det er noget i den stil, han her bedriver. Det optager mig mindre, om man kan sige, at menneskelighed og humanisme er det samme. Det, der optager mig med hensyn til Sloterdijk, er, hvilken moralsk legitimation en tale kan have, som på forhånd synes at frakende mennesker muligheden for at skelne og handle efter, hvad deres samvittighed byder dem, eller ligefrem føre bevis for, at dette er udelukket. Du siger, at “Eksistensen af menneskelighed skyldes ingen ideer eller systemer, men den omstændighed at vi ikke har skabt os selv” – men dermed overser du min pointe: at det kan du med rette først sige i et demokrati. For bare 200 år siden ville du ikke have kunnet forlade landsbyen uden en skudsmålsbog, og den fik du ikke, hvis ikke du var konfirmeret. Ved konfirmationen lærte du, hvem der havde skabt dig, så du vidste, hvad du havde at rette dig efter. Nu kan du læse Løgstrup frigjort fra magtsproget og værdsætte ham som fri ånd, og derfor kan du tro, at den fri ånd – og menneskelighed – ikke har noget med systemer, love og institutioner at gøre.

Jeg ved ikke, om jeg skriver inden for en tradition, respektive om en såkaldt humanistisk tradition stadig eksisterer – jeg tror, du forveksler mit håb om, at mennesker kan blive bedre, med en tro på at det vil ske. Min erfaring fra dengang da jeg i praksis arbejdede med det, du kalder “antropoteknikker” – jeg var, som du ved, forholdsvis centralt placeret under udarbejdelsen af flere betænkninger og lovforslag (om Etisk Råd, det videnskabsetiske komitésystem, kunstig befrugtning m.v.) – var

nok, at der ikke var megen argumentationskraft at hente i "traditionen", gængs etisk teori. Man bliver jo nu engang ikke mere etisk af at vide alt om etik – så lidt som mere menneskelig af at vide alt om humanisme. Den store positive overraskelse for mig var, at læger og forskere – og såmænd også folk fra medicinalindustrien – havde en højt udviklet bevidsthed om deres forsknings etiske problemstillinger og selv ønskede en debat om dem: vel at mærke under den forudsætning at forskning og lægegerning ikke på forhånd blev dæmoniseret som et forsøg på at tæmme mennesker. Jeg vil ikke sige, at den genetiske forskning ikke indeholder perspektiver, som er skræmmende, men jeg tror ikke på, at man ex cathedra ved deduktion af nogle principper i gængs teori kan regulere en sådan forskning. Det betyder ikke, at forskningen er uetisk, men at gængs teori slet og ret er lige så lidt gyldig på dette område som 1. Mosebog på evolutionens. Og *det* betyder ikke, at man ikke kan nå og fastsætte en fornuftig balance mellem forskningsfrihed og -begrænsning, hvis der er politisk evne og vilje til det. Om dine formuleringer om at bevare vor menneskelighed og ikke give os umenneskeligheden i vold *dér* kan være til hjælp – det tvivler jeg på. Så smukke de er – de angiver en ifølge sagens natur vag, overordnet værdisætning, fra hvilken der ikke med tvingende nødvendighed kan deduceres en konkret regulering. Jeg tror snarere, vejen kommer til at gå på en paradoksal knivsæg: at lovgivningsmagt og forskermiljø kommer til at indse, at uforudsigelighed og ukontrollérbarhed må foretrækkes for visse måske engang mulige indgreb (kunstig selektion). Individuations- og variationsprincipperne, som har drevet artsudviklingen, må bevares af hensyn til arten selv. Artsinteressen må blive egeninteresse, om du vil.

For nu at sammenfatte: Sloterdijks essay er for mig ikke et behjertet forsøg på en filosofisk Auseinandersetzung med visse tendenser i moderne genetik, men snarere en art omvendt teodicé. Den slags sætter meget lidt på spil, for det foregår helt på egne præmisser. For mig har demokratiet og kapitalismen med uhørt radikalitet i praksis for alle stillet spørgsmålet om, hvad det vil sige at være statsborger og ikke kun individ. Det springende punkt i diskussionen er mindre diagnosen end hvad der bærer den: jeg ville ikke kunne skrive uden håbet om, at mennesker selv indeholder de kræfter, der skal til for at holde barbariet i ave. Hvordan bevidstheden herom vækkes og holdes vågen, er demokratiets store fremtidsproblem.

Hjertelig hilsen

P.S. Jeg tvivler på, at man kan sige, at fordi vi kan stille "umenneskeligt" høje krav til os selv, kan høje idealer være umenneskelige. Hvis man *kan* sætte sig et for højt ideal, viser det for mig snarere, at man ikke ved, hvem man er, og hvordan situationen er. *Misantropen* er et godt eksempel, *Erasmus Montanus* et andet. Erasmus har jo ret, det er ikke idealet, der er noget galt med, men ham. Han ved i så ringe grad, hvem han selv er, at han tror, han kan blive en anden – Erasmus Montanus – ved hjælp af det. Men underneden er han stadig Rasmus Berg – *det* hager landsbyen sig fast i og går derved også fejl af idealet, men i den stik modsatte retning: deraf komikken.

5. maj 2001

Kære Ulrich.

Der er en udtalelse af Sartre, som jeg altid har været glad for, nemlig denne: "Det afgørende er ikke, hvad mennesket er blevet gjort til. Det afgørende er, hvad mennesket gør ved det, det er blevet gjort til." Det kan måske lyde lovlig smart, men er jo i substansen, hvad du selv mener i relation til Sloterdijk. Du reagerer mod hans fatalisme og påpeger, at han på intet tidspunkt klart siger, "at den vesterlandske kultur nu har nået det (barbariske) punkt, hvor tæmning af mennesker kun kan gennemføres ved kunstig selektion." Altså, det afgørende er reaktionen på den opnåede indsigt, og det virkeligt fatale er, at den udebliver. Derved lader Sloterdijk hånt om den frihed, der ligger i indsigten, men fraskriver sig dermed også moralsk legitimation til at fælde dommen over humanismen.

Som det fremgår af mit forrige brev – og min tilslutning til Sartre, kan jeg ikke være uenig i dette. Hvad du kalder flirt med barbariet er, hvad jeg kalder dæmoni. Uenigheden består så i, at jeg et sted er mere optaget og foruroliget af analysen eller med dit ord "diagnosen" end du, og at jeg ikke kan tillægge demokratiet den samme evne som du til at tackle de problemer, analysen rejser. Lad mig tage det sidste først.

Du har naturligvis ret i, at menneskelighed ikke eksisterer i et tomrum, men også har noget med systemer, love og institutioner at gøre (*også*, for hvis mennesket selv indeholder de kræfter, der skal til for at holde barbariet i ave – et håb eller en overbevisning, jeg deler med dig – så beror det akkurat på dets forudsætning som et væsen, der kommer i modstrid med sig selv, hvis det hengiver sig til barbariet eller det umenneskelige). Jeg er således enig i, at demokratiet ved dets frigørelse fra magtsproget sikrer, at vores menneskelighed kan komme til udfoldelse. Når jeg alligevel ikke tillægger demokratiet den samme betydning som du, skyldes det, at demokratiet med henblik på den bioteknologiske udvikling på forhånd er sat skakmat. Ud fra hvilke demokratiske principper skulle det på længere sigt være muligt at begrænse eller regulere en forskning, der som sit mål netop har at fremme smukke humanistiske formål, fx sygdomsbekæmpelse? Det er for mig indlysende, at demokratiet ikke kan begrænse forskningens frihed, måske nok midlertidigt, men ikke på længere sigt. Hertil knytter sig et andet problem. Forskningen kommer først, demokratiet bagefter. Ingen demokratisk politiker havde bedt om Dolly, men alle måtte tage stilling til Dollys eksistens. Derfor må grænsen for en mere vidtgående eksperimenteren med menneskets arvelige egenskaber sættes på et andet grundlag end humanismens og demokratiets.

Du betvivler her, at mine formuleringer om at bevare vores menneskelighed og ikke give os det umenneskelige i vold, kan være til nogen hjælp. Det gør jeg sandelig også, men den sammenhæng, disse formuleringer indgik i, var nu også mere møntet på at sætte skel mellem menneskelighed og humanisme og mellem mennesket som skabt og som selvskabt. Dette sidste skel viser hen til en religiøs kontekst, men kan også hævdes inden for en naturalistisk. I stedet for mennesket eller Gud

sættes her den natur, vi under alle omstændigheder skylder vores eksistens, som øverste instans. Jeg ser det som en tilslutning hertil, når du som mange andre fremhæver vores egen interesse i variabiliteten eller den manglende forudsigelighed, der knytter sig til den naturlige selektion. Vanskeligheden består så i det forhold, som Sloterdijk er inde på, at den naturlige selektion i vidt omfang allerede er sat ud af kraft, at menneskeproduktionen ikke er vores civilisation fremmed. Med antropoteknikkerne er der måske nok tale om et radikalt nyt skridt, men det ændrer i sig selv ikke meget ved dette grundforhold. Det kan derfor være svært at se, hvorfor vi skulle standse foran dem.

Derfor består den reelle modsætning i dette spørgsmål for mig i spændingen mellem en humanistisk og en religiøs antropologi. Selv om der i den europæiske tradition har været en tendens til at integrere et kristent og humanistisk menneskesyn har denne spænding altid ligget bag og bryder netop frem her. At den ikke interesserer Sloterdijk, siger sig selv, men den interesserer mig, fordi en religiøs antropologi efter min opfattelse bevidst eller ubevidst ligger som et uudryddeligt element bag alle vores 'intuitioner' på dette felt. (Jeg bruger bevidst dette ord i al dets vaghed og uden at specificere det. Det er, om du vil, udtryk for *min* åndelige naivitet og det, der bærer *min* diagnose/analyse). Uden disse tror jeg fx slet ikke, at vi ville kunne erkende problemstillingen. I sin argumentation for at afvise reproduktiv kloning ville Etisk Råd derfor i mine øjne stå meget stærkere ved at nøjes med at henvise til disse intuitioner (hvad de indledningsvis gør) i stedet for at begive sig ud i en længere etisk argumentation. Som bekendt forudsætter det at argumentere rationelt mod noget allerede en slags accept, og ligesom det ville være vanvid at argumentere rationelt mod Auschwitz, er det i mine øjne om ikke vanvittigt så udtryk for en fundamental misforståelse at argumentere rationelt mod antropoteknikkerne.

Det siger du på en måde selv ved at fastslå, at "gængs (etisk) teori slet og ret er lige så lidt gyldig på dette område som 1. Mosebog på evolutionens." I baghovedet har du så en anden etik af mere pragmatisk art, men lur mig, om den ikke bygger på de intuitioner, jeg netop omtalte. Når du taler om, at mennesket selv indeholder de kræfter, der skal til for at holde barbariet i ave, ja, så tænker du vel netop på en samvittighed, der rummer disse intuitioner. At demokratiet skulle være betingelsen for at få øje på denne samvittighed, er for mig igen en overvurdering af demokratiets potentiale – og en undervurdering af tidligere tiders muligheder for at tænke frit. Holberg levede, skrev og publicerede jo også for over 200 år siden. Din tankegang minder mig om Villy Sørensens gamle tese: at velfærdssamfundet ikke betød en fare for personligheden, men netop muligheden for at den kunne udvikle sig. Det forekommer mig, at demokratiet og velfærdsstaten her tillægges en lovlig spekulativ idealitet.

Det fører mig ind på noget, som jeg efterhånden har fundet ud af er den egentlige grund til, at Sloterdijks tekst både virkede så interessant og foruroligende på mig. Sagen er jo, at antropoteknikkerne kun er del – og måske ikke den vigtigste – af et større scenario, der inden for demokratiets rammer iværksætter forskellige eksperimenter med tæmning og overvågning. Det såkaldte reality-tv er måske det tydeligste udtryk herfor, men noget lignende kan spores inden for forskellige terapier, managementkurser, sportsgrene osv. Tager vi et fænomen som Big Brother, har vi

jo her et renlivet eksempel på en menneskepark, en gruppe unge mennesker under konstant overvågning og underkastet et bestemt regelsæt. Selv om de befinder sig i en ekstremt frisat position – intet arbejde, ingen forpligtelser og med fuld erotisk adgang til hinanden – er de alligevel hele tiden på hårdt arbejde og hele tiden, ja døgnet rundt underlagt en forpligtelse. Arbejdet og forpligtelsen er blot flyttet fra det ydre til det indre og fra den virkelige verden til en medieskabt. Trods eller netop i kraft af det kunstige arrangement er analogien til situationen med opdrættere og opdrættede ikke svær at få øje på.

Når denne form for tv rummer så stor fascinationskraft, skyldes det selvfølgelig ikke, at det er underholdning – for det er dårlig underholdning – men at det er alvor, at vi er tilbage i Paradisets Have med (kamera)øjet i det høje eller i et evolutionært fitnesscenter, hvor mennesket udfører den øvelse, der består i at skabe sig (selv), og hvor alt det, vi forbinder med et menneskes identitet og integritet sættes i og på spil.

Der var i den netop afviklede serie nogle af deltagernes intuitioner, der fortalte dem, at de var på en gal galej. Det kan vi jo knytte et håb til!

Hjertelig hilsen

P.S. Jo, høje idealer kan være umenneskelige. Det gælder religiøse idealer, fx alle forsøg på Kristi efterfølgelse (hvor man stiller umenneskeligt høje krav til sig selv), og det gælder alle politiske idealer, der søges gennemtvunget på tværs af en befolknings ønsker. Du kan fx tænke på den nære sammenhæng mellem revolutionære idealer og barbarisk realitet. Eksempler skulle være overflødige, men Robespierre kunne være et af dem.

Den 10. maj 2001

Kære Knud.

En diskussion som denne får aldrig ende og må dog have det, om end ikke med et sidste ord.

Jeg har forsøgt at sammenfatte mit svar på dit sidste brev i en række korte sætninger, der opsummerer mit standpunkt og sætter punktum finale! – for denne gang: Menneskeligheden er ikke truet, fordi den kristne kirke er truet.

Kristendommen kan være truet, hvis menneskeligheden er truet: hvis man med kristendommen mener en forkyndelse, hvori budet om næstekærlighed er det altafgørende.

Man kan tale om menneskelighed uden kristendom, men ikke omvendt.

Den kristne kirkes store historiske problem var menneskets godhed, ikke arvesynden: den accepterede den, og accepten dannede grundlag for institutionaliseringen.

“Humanismen”s store historiske problem (: forstået som hos Sloterdijk) var snarere arvesynden: den var tilbøjelig til at overse dens mulighed.

Der kan ikke i kristendommen findes “intuitioner” for afgørelsen af, hvordan mennesker aldrig må behandle mennesker – eller hvilke billeder de aldrig må danne sig af det – som ikke har deres rod i menneskets godhed. Vi kan netop kun være mennesker ved at være mennesker – hedninge eller kristne.

Den kristne kirkes magtesløshed i demokratiet er kristendommens chance.

Der går ingen direkte, logisk tvingende vej fra “intuitionerne” til bindende (lov)regler i et sekulariseret samfund. Diskussionen må dér føres på fornuftsargumenter, hvorved jeg vil mene, at det ikke er træffende, direkte eller indirekte, at sammenligne den moderne genetik med Auschwitz.

Hvad Sloterdijk mangler – i sit essay – er hverken begavelse, viden, akademisk skoling eller lignende, men en mening med at skrive det. Havde han vist rådvildhedens åbne menneskelighed, kunne jeg have omfavnet ham. Nu kan selv du ikke få mig til at se andet i det end en træt akademisk gebærde: næsten det værste jeg ved.

Hjertelig hilsen

